

Az északi számi lelkész, Anders Porsanger jelentése Sajnovics Jánosról és a magyar helyesírásról

Kelemen Ivett

In 1770, in Copenhagen, János Sajnovics (and Maximilian Hell) on his way home from an astronomical expedition proposed the development of the North Saami spelling according to the Hungarian model. The idea aroused such enthusiasm among the Danish-Norwegian senior supporters (cf. Otto Thott, then president of the Danish Scientific Society) that Sajnovics' proposal was put into practice: The first 42 sheets of the *Lexicon Lapponicum Bipartitum* dictionary by Norwegian linguistics professor Knud Leem, which presumably had already been in print, were transcribed in Hungarian spelling. For this work, he also had a North Saami native speaker assistant, Anders Porsanger. After the joint work, Porsanger sent a 7-page report to the Mission College in Copenhagen on 7 July 1770 commenting on the work with Sajnovics. In this article, I will present the letter's contents, emphasizing the information about Sajnovics, their relationship, their joint work, and Porsanger's opinion on Hungarian orthography.

kulcsszavak: Sajnovics János, Anders Porsanger, északi számi helyesírás, magyar helyesírás, 1770, jelentés

1. Bevezetés

A 18. századi Dán-Norvégiában az északi számi (lapp) nyelv „művelése” a misszionárius tevékenységet folytató dán/norvég papok feladata volt. E munkába az 1700-as évek közepén bekapcsolódott egy művelt, feltörekvő számi származású teológus, Anders Porsanger (1735–1780) is. Az első diplomás számiként számon tartott Porsanger nemcsak a számik között számított kuriózumnak,¹ hanem a magyar finnugrisztikában is nagy a jelentősége: ő volt Sajnovics János nyelv-mestere 1770-ben, Koppenhágában.

Sajnovics meglehetősen nagyszabású ötlettel állt elő, az akkori magyar helyesírást szerette volna bevezetni az északi számi nyelvre. Az elképzelés igen nagy támogatottságot kapott, ezért felkérték Porsangert, hogy északi számi anyanyelvi tudásával segítse Sajnovics Jánost annak ortográfiai reformjában, a Knud Leem számi nyelvprofesszor által írt (s már nyomtatás alatt lévő) háromnyelvű, északi számi–dán–latin szótára, a *Lexicon Lapponicum Bipartitum*² magyar helyesírással való átírásában. A közös munkát követően 1770 nyarán a koppenhágai Missziós Kollégium felkérte Porsangert, hogy véleményezze Sajnovics elképzelését. Porsanger válaszul egy hétoldalas levelet küldött a Kollégium részére. Tanulmányomban ezt a magyar nyelvtudomány számára még ismeretlen levelet ismertetem, különös hangsúlyt fektetve arra, hogy a levélből milyen információk szűrhetők le – Porsanger szemszögéből – Sajnovicsról, a közös munkáról és magáról az ortográfiáról.

2. Anders Porsanger munkásságáról

Az akkor 17 éves Porsanger 1752-ben érkezett Trondheimbe, hogy nyelvmesterként dolgozzon a neves norvég nyelvészprofesszor, Knud Leem (1697–1774) mellett, aki ekkor a *Seminarium Lapponicum* nevű, számi nyelvet oktató intézmény vezetője volt. Mindeközben beiratkozott a Trondheimi Katedrális (Latin) Iskola második osztályába is, ahol rendkívül jól tanult, számos ösztöndíjban részesült.

Porsanger trondheimi tanulmányai végeztével 1758-ban a Koppenhágai Egyetemre ment teológiát tanulni, ahol 1761-ben első számiként diplomázott. A végzés után Johan Ernst Gunnerus (1758–1773) püspöktől Varangerbe kapott misszionáriusi megbízást. 1761 karácsonyán Kelet-Finnmarkenbe tartva a kedve-

¹ A következő számi diplomaszerezéséig több mint száz évet kellett várni.

² Leem 1748-tól kezdett el dolgozni a szótár kéziratán. 1768-ban megkezdődött a szótár nyomtatása, amit aztán 1770-ben a helyesírási kérdés miatt felfüggesztettek, és csak 1781-ben, jócskán Leem halála (1774) után nyomtattak ki teljesen. A szótár végül a misszionárius Gerhard Sandberg szerkesztésében, egy reverz (dán–latin–északi számi) egységgel kibővítve jelent meg. A szótárról részletesen l. Kelemen 2018.

zötlen időjárás miatt meg kellett szakítania útját Trondheimben, és több mint fél évig itt is maradt. 1762 áprilisában a trondheimi katedrálisban szentelték pappá, s még ugyanebben az évben folytatta útját Varangerbe. Gunnerus püspök szándéka az volt, hogy Trondheimben tartsa Porsangert, elsősorban azért, hogy segítse a korosodó Leemet a *Lexicon Lapponicum Bipartitum* szerkesztésében. A Szemináriumban ugyancsak számítottak volna rá adjunktusként, csak hogy ezért a pozícióért akkor nem járt fizetés, így Gunnerus kénytelen volt továbbengedni útjára Porsangert észak felé. Porsanger 1762 szeptemberében érkezett Varangerbe (Martinussen 1992: 18–19).

Varangeri tartózkodása alatt Gunnerus püspök (és Knud Leem) Porsanger foglalkoztatása – elsősorban finansziális – akadályainak elhárításán dolgozott. A megoldás az lett, hogy 1764-ben a Trondheimi Kórház papjává és a Seminarium Lapponicum adjunktusává nevezték ki. Porsanger teljes állásban dolgozott kórházi papként, miközben adjunktusi fizetését a Missziós Kollégium állta. Ugyanebben az évben feleségül vette Anna Catharina Hagerupot (?–1780), akivel – a két fizetés ellenére is – igen szerény körülmények között éltek. Leem már alig tanított a Szemináriumban, és a szótár írásából is csak csekély részt vállalt (Martinussen 1992: 20–21). Minden feladat Porsangerre hárult tehát, s a megélhetése miatt külön munkákat is vállalnia kellett, a szótárszerkesztés így akadozott. Leem és Porsanger között a közös munka kezdeteitől jelen lévő feszültség az idő előrehaladtával egyre inkább nőtt. Kettejük konfliktusa aztán 1769–70-ben tetőzött, amikor is a Kollégium Koppenhágába hívta Porsangert, hogy véleményezze a Sajnovics János által tett javaslatot: használják-e inkább a magyar helyesírást a már nyomdában lévő Leem-féle szótárban?

Porsanger az előrelépés, elismertség kivívásának lehetőségét érezte a Sajnovicssal közös koppenhágai munkában, ám annak pontosan az ellenkezője valósult meg. Joggal hihette karrierje fellendülését, ugyanis koppenhágai tartózkodása alatt ígéretet kapott egy magasabb pozíció, a Trondheimi Székesegyház állandó lelkészi pozíciójának betöltésére. 1771-ben meg is üresedett a hely, amelyet Porsanger hivatalosan is megpályázott ugyan, de nem kapott meg (ekkor ugyanis már tudatosan, felsőbb utasításra igyekeztek eltávolítani egyházi és tudományos pozícióiból), így 1772-ben Vadsø plébánosa lett, majd 1777-től újra Kelet-Finnmarkenben látott el misszionáriusi feladatokat.

1780-ban Porsanger a jobb munka és fizetés reményében családjával Koppenhágába utazott, ám dél felé haladva Risørnél hajójuk zátonyra futott, s az egész család odaveszett. Porsanger ekkor mindössze 45 éves volt (Hanssen 1986: 126).

3. Sajnovics János és Porsanger közös munkája

Sajnovics János és Hell Miksa egy csillagászati expedíción, a Vénusz-átvonulás megfigyelésén vett részt Vardø szigetén (1768–1769), ahol a számi nyelvet is tanulmányozták (Maticsák – Kelemen 2021: 399–409). Ehhez a munkához Leem grammatikáját,³ illetve a Nomenclator⁴ szójegyzékét kapta segítségül Sajnovics, aki csak nagy nehézségek árán tudta használni őket a helyesírás „furcsasága”, illetve a dán nyelvismeret hiánya miatt. Hallva azonban az élőnyelvi számít, arra a következtetésre jutott, hogy a magyar helyesírás – már csak rokonsága miatt is – alkalmasabb volna a számi nyelv leírására. Ezt az elképzelést meg is osztották támogatójukkal, Otto Thott-tal,⁵ a Királyi Tudományos Akadémia akkori elnökével, aki lelkesen fogadta az ötletet.⁶ Thott kérésére Gunnerus püspök Porsangert jelölte ki Sajnovics segítőjévé (Solbakk 1998: 13–14).

Porsanger hamar megismerkedett a magyar helyesírással, és Sajnovicssal neki is láttak 1770-ben a Leem-szótár magyar helyesírással történő átírásának.⁷ Sajnovics beszámolója alapján egész napokat töltöttek el a közös munkával, hogy az új szótár mielőbb nyomdába kerülhessen. Porsanger felolvasta számiul a szavakat, Sajnovics pedig magyarul lejegyezte azokat. Ezt követően betűrendbe szedték a gyűjteményt, illetve – Hell javaslatára és Thott jóváhagyásával – a számi szavak mellé az azonos jelentésű magyar szavakat is feljegyezték (Dem. 44). Sajnovics a naplójában rögzítette, hogy 1770. május 15-én már elkészültek a kézirattal, és át is adták azt Thott grófnak.⁸

³ *En lappisk Grammatica efter den Dialect, som bruges af Field-Lapperne udi Porsanger-Fiorden: samt et Register over de udi samme Grammatica anførte Observationers Indhold, hvorhos er føyet et Blad af den berømmelige Historie-Skriveres Hr. Baron Ludvig Holbergs Kirke-Historie oversat i det Lappiske Tungemaal med en Analyse over hvert Ord.*

⁴ *En Lappisk Nomenclator efter den Dialect, som bruges af Fjeld-Lapperne i Porsanger-Fjorden.*

⁵ Dán gróf és államférfi. Sajnovicsék idejében számos pozíciót töltött be, pl. a Titkos Tanács tagja, a Dán Kancellária főkancellárja volt.

⁶ „[Thott] elhatározta, a lapp könyvekben a LEEM-féle helyesírás helyett, amely ingatag, erőtlén és mint afféle gyerekcipőben járó dolog, bizonytalankodó, vezessék be a szilárd, erős és több évszázad alatt ragyogóan kiművelt magyar helyesírást” (Dem. 43).

⁷ A Porsangerrel közös munkáról a *Demonstratio* második, nagyszombati kiadásának IV. fejezetében olvashatunk részletesen, ez hiányzik az eredeti, koppenhágai kiadásból (Dem. 38–45).

⁸ Ekkorra a *Lexicon*-ból 42 ívet nyomtattak ki, de pontos adataink egyelőre nincsenek arról, hogy ezekkel a nyomtatott példányokkal vagy esetleg magával Leem kéziratával dolgoztak-e Sajnovicsék. Az, hogy pontosan mit és hány oldalt írtak át a *Lexicon*-ból, további vizsgálatokat igényel.

4. Porsanger levele: A lapp helyesírás magyart követő átalakításáról⁹

1770. július 7-ei keltezéssel Porsanger hétoldalas levelet küldött a Missziós Kollégiumnak, amelyben a Sajnovicssal közös munkáról értekezik. A levél másolatban maradt fenn, melyet az Oslói Egyetemen őriznek. Bente Martinussen 1992-ben Anders Porsanger munkásságát bemutató nagyobb lélegzetű tanulmányában¹⁰ is közzétette az említett levelet, így munkám során az ő tanulmányának oldal-számaira hivatkozom.¹¹

A levél alapvetően két nagyobb egységre osztható: az előzmények, a körülmények bemutatására, ill. a konkrét helyesírási változtatások leírására. Jelen tanulmányban az előbbire fókuszálok.

4.1. Előzmények, körülmények

Porsanger levelét a helyesírás változtatásának szükségességével nyitja. Azonnal meg is ragadja a lehetőséget, hogy felhívja a Missziós Kollégium figyelmét arra, hogy misszionáriusi évei alatt¹² neki magának is le kellett jegyeznie a prédikációit. Ehhez egy saját írásmódot dolgozott ki, s ha lehetősége lenne rá, szívesen bemutatná ezt az írásrendszert is.¹³ Annak okaként, hogy ezt nem tette közzé nyilvánosan, a Leem iránt érzett tiszteletét jelöli meg. Nem tudni pontosan, mennyire „kötelezően” udvarias vagy őszinte Porsanger, de az bizonyos, hogy amikor a levélben Leemről esik szó, mindig nagyon tiszteletteljesen és elismerően szól az öreg professzorról, annak ellenére, hogy igen feszült volt köztük a viszony.¹⁴

⁹ Eredeti címe: *Betænkning om den lappiske Orthographies Forandring efter den Ungarske*. A levél fordítását Veress Dávid lektorálta, akinek segítségét ezúttal is köszönöm.

¹⁰ Martinussen 1992: 15–59. A levél a tanulmány 52–59. oldalain olvasható.

¹¹ Munkámban többször idézek szó szerint Porsanger leveléből, minél nagyobb betekintést biztosítva ezáltal a levél stílusába, nyelvezetébe.

¹² Porsanger levelében azt írja: „...kilenc évvel ezelőtt minsszionáriusként szolgáltam”. Vagyis a misszionáriusi tevékenységét a megbízásától (1761) számolta, mivel – mint a fenti adatokból is látható – ténylegesen csak 1762-ben kezdte meg misszionáriusi munkáját Varangerben.

¹³ Ez meg is történhetett, ugyanis Gunnerus püspök 1771. április 22-ei, a Hagerup megyei biztoshoz intézett levelében azt írja: Gerhard Sandberg vizsgálja meg, hogy a három (Leem-, Sajnovics-, Porsanger-féle) lehetséges írásmód közül melyik volna a leginkább alkalmas az északi számi porsangeri dialektusának lejegyzésére (Dahl 1906: 54).

¹⁴ „Leginkább azonban a lelkiismeretfurdalás hátráltatott, hogy munkámmal megbánthatok olyat, akinek így is épp elég megküzdénivalója akad öregkora számosabb, nemesebb bajaival, és akinek porát – ha ő maga nem lesz többé – változatlanul tisztelni fogom” (Martinussen 1992: 52).

Porsanger isteni elrendeléseként úgy tartja, hogy semmi nem rögtön a legtökéletesebb formában teremődik meg, hanem folyamatos fejlődés révén jut el a tökéletesség állapotába, s nincs ez másként a számi helyesírással kapcsolatban sem. Érkezett ugyanis egy magyar ember,¹⁵ aki eredetileg más céllal utazott Finnmarkenbe,¹⁶ de hallva a számik beszédét, azok szavait, „nem egyet egészen vagy majdhogynem magyarnak talál”, s „ahogyan a két nyelv között, úgy a két nép között is rokonságnak kell fennállnia...” (Martinussen 1992: 52).

Koppenhágában aztán Sajnovics gondolatait rendezve, a Királyi Tudományos Társaság előtt előadva¹⁷ azt, „az elmélkedők e tanult gyűlése azokat elismerésre és nyomtatás általi közzétételre méltónak találja”¹⁸ (Martinussen 1992: 52).

Később királyi utasításra¹⁹ Porsanger Koppenhágába utazott, és nagy örömmel vállalta, hogy a helyesírás módosításának kivitelezésében részt vegyen, melyet újabb személyes tapasztalással erősített meg: azért nem jelentetett meg addig semmit számi nyelven, mert nem akarta Leem helyesírását használni. Emiatt felröppent Trondheimben az a szóbeszéd, hogy Porsanger nem is ismeri az anyanyelvét.²⁰ Valójában viszont azért nem használta Leem helyesírását, mert felismerte annak hiányosságait.

Az újítás iránti lelkesedés ellenére azonban a magyar mintával szemben meglehetősen erős szkepticizmust fogalmazott meg Porsanger. Szemben Sajnovics leírásával, miszerint Porsanger is nagyon lelkes volt és gyorsan megismerkedett a magyar helyesírással,²¹ a levélből kicsit árnyaltabb kép körvonalazódik: „Abban azonban, hogy a változtatásnak épp a magyar írásmódnak megfelelően kellene történnie, bevallom, nemcsak kételkedtem, hanem egyenesen nem hittem” (Marti-

¹⁵ Csak egyetlen magyart említ, ez kétségtelenül Sajnovics János. Hellel egyértelműen találkozott, sőt beszélgettek is (l. a levélben később), de Hell bármennyire is a saját érdemeit próbálta kidomborítani, erősíteni azzal, hogy magát tartotta a helyesírási reform ötletgazdájának (l. Dem. 43–44), Porsanger leveléből is úgy tűnik, a helyesíráshoz kapcsolódó munkálatokban csakis Sajnovics vett ténylegesen részt.

¹⁶ Az 1769-es Vénusz átvonulás megfigyelése volt Hell Miksa és Sajnovics expedíciójának eredeti célja.

¹⁷ Sajnovics három alkalommal (1770. január 19., január 26., február 9.) ismertette a nyelvrokonsággal kapcsolatos észrevételeit, melyet aztán a *Demonstratio*-ban összegzett.

¹⁸ A *Demonstratio*t már 1770-ben, Sajnovics koppenhágai tartózkodása alatt kinyomtatták.

¹⁹ A leírások alapján úgy tudni, Otto Thott gróf volt az, akinek felkérésére Gunnerus püspök Koppenhágába küldte Porsangert. A királyi parancs vélhetően csupán a király nevében, de szintén Thotték kezdeményezésére adott utasítás lehetett.

²⁰ „...hogy atyáim nyelvénem grammatikáját egyáltalán nem értem” (Martinussen 1992: 53).

²¹ „A fásasztó út emlékét rögtön elsöpörte a legőszintébb szemmel látható öröm, amely eltöltötte [Porsangert], megértvén, milyen közeli rokonság van az ő lapp népe és a magyarok közt...” (Dem. 43).

nussen 1992: 53). Ennek a távolságtartásnak okaként két dolgot jelölt meg Porsanger: a téma újszerűsége (a nyelvrokonság kérdése) és a jezsuita renddel szemben érzett ellenérzete is lassította a közös munkát.²² Szó szerint, fizikálisan is távolságot tartott a páterektől: „Ezért is nem bocsátkoztam semmiféle elmélyült beszélgetésbe, még kevésbé tényleges tanácskozásba a szerzetes urakkal, hanem előtte csendes nyugalomban, a tőlem telhető legalaposabb módon átolvastam néhányszor Sajnovics Úr értekezését...”²³ (Martinussen 1992: 53–54).

Miután Porsanger a *Demonstratiót* olvasva megbizonyosodott a két nyelv rokonságáról, már ő is úgy nyilatkozott, hogy „...amennyiben elkerülhetetlen ortográfiánk megváltoztatása, úgy a magyar nyelvet, nővérét követve kell feldíszíteni, mintsem mást,²⁴ mellyel semmi hasonlóságot nem mutat”. Érdekes nyelvtörténeti fejtegetésbe kezd ekkor Porsanger. Elmagyarázza ugyanis, hogy miért nem szolgál megfelelő helyesírási mintaként a szomszédos finn nyelv, annak ellenére, hogy szintén rokon nyelv.

„Több rokon szó van ugyan benne, azonban természetes betűit vagy hangjait, nevezetesen az erősebb szibilánsokat és az *lj*, *nj* likvidákat, egyszerűen elvetették, kétségtelenül azért, mert először egy svéd²⁵ kezébe került, aki részben kellő ismeretek hiányában, részben kényszerűségből inkább a maga svéd kiejtése, mintsem az akkori nyelv természete szerint alakította ki az ortográfiát. Ebből aztán törvény lett. Sietve tettek valamit az Ügyben. Kiadtak és közzétettek számos írást. Az ifjak betűzték, olvasták, megtanulták azokat, aztán amikor a régi nemzetség meghalt, az újnak már egészen más nyelve lett” (Martinussen 1992: 54).

Porsanger úgy véli, a magyarra ezzel szemben a fordított irány jellemző: számos szó kiveszett ugyan a magyarból, de ősi hangjai megmaradtak.²⁶

Innentől kezdődik a levél helyesírást érintő része: Porsanger többször is megjegyzi levelében, hogy csakis olyan változtatási javaslatokra bólintott rá, melyeket ő maga is hasznosnak ítélt, és a külvilág előtt is meg tudott védeni. Minden mást, mely nem segítette a „természetes kiejtést”, nem támogatott. Ebből a leírásból, és a későbbiekből is úgy tűnik, hogy egyenlő félként, kollégaként

²² „A szerző rendjéhez általában társított jelleg okán (ily erővel bír az előítélet még a tiszta emberfőkben is), hosszú ideig képtelen voltam elhinni, amit szemem látott és értelmem belátott: a nyelvek hasonlóságát és egymásnak való megfelelését” (Martinussen 1992: 53).

²³ Porsanger tehát olvasta az 1770-ben Koppenhágában nyomtatott *Demonstratiót*.

²⁴ Itt Porsanger a dán nyelvre gondolhat, mivel Leem a dán nyelv betűkészletét használva alkotta meg számi helyesírását.

²⁵ Minden bizonnyal Michael Agricólára (1510–1557), a finn irodalmi nyelv megteremtőjére gondolt Porsanger.

²⁶ Ez az állítása nyilván nem volt helytálló.

kezelték egymást Sajnoviccsal, és nem volt „alárendelt segéd”, mint ahogy Leem mellett érezhette magát.²⁷ Ezt igazolandó leírja, hogy – Leemmel ellentétben – Sajnovics mindig elfogadta indoklását, még akkor is, ha „...ezáltal némileg módosult az ő *Tabula elenchicája*”.²⁸ Feltételezhetjük tehát, hogy a Demonstrációban található transzkripciók elvek (vö. Dem. 47–48) nem mindegyikével tudott azonosulni Porsanger (l. pl. a *z*, *o*, *u* jelölése), vagyis olyan szavak is találhatók az *Elenchusban*, melyek Sajnovics „nem megfelelő” átírása révén kerülhettek csak oda.²⁹ Porsanger fontosnak tartja azonban megjegyezni, hogy mindez mit sem von le Sajnovics érdemeiből, a Demonstratio jelentőségéből (Martinussen 1992: 54).

4.2. A helyesírási kérdések³⁰

Mivel évekig együtt dolgozott Leemmel, jól ismerte annak helyesírását, anyanyelvi beszélőként viszont gyengeségeit is látta. Vélhetően a témában való jártassága, illetve anyanyelvi kompetenciája miatt³¹ kérte fel többször is a koppenhágai Missziós Kollégium, hogy referáljon az északi számi helyesírás helyzetéről. Porsangernek nem ez a levele az első megszólalása a számi helyesírásról. Néhány évvel korábban, 1767-ben szintén a Missziós Kollégium felkérésére már írt kritikát Leem helyesírási rendszeréről (akkor a svédországi számik helyesírását kellett elbírálnia).

²⁷ Ugyanez érezhető Sajnovics Porsangerről szóló leírásában is: egyértelműen elismerte számi kollégája kompetenciáit, nem csupán egy adatközlő számiként tekintett rá. „Minden nehézség nélkül eleget tett a gróf úr őexcellenciája első számú utasításának, hogy tudniillik tanulja meg a magyar helyesírás törvényeit, hiszen könnyedén elsajátította a mi írásrendszerünket ez a tudós férfiú, aki a tehetséges lappok fényes dicsőségére anyanyelvén kívül dánul, németül, latinul, görögül és héberül is tudott.” (Dem. 43).

²⁸ Porsanger minden bizonnyal a *Demonstratio* VIII. fejezetében szereplő listára (Elenchus) gondol, melyben Sajnovics bemutatja az általa „közösnek” vélt 150 számi és magyar szót.

²⁹ Erre a lehetséges „túlkapásra” hívja fel a figyelmet Munkácsi Bernát is: „Át is ír minden Leem-féle lapp szót magyar helyesírással; de itt nem jár el kellő következetességgel, hanem hol a nagyobb hasonlóság érdeke kívánja, kisebb nagyobb változtatásokra merészkedik” (Munkácsi 1882: 347).

³⁰ A helyesírási kérdéseket külön tanulmányban ismertettem részletesen, itt csak vázlatos áttekintést adok a Porsanger által említett változtatásokról (l. Kelemen 2019).

³¹ Sőt, egy ideig Leem utódjaként hivatkoztak rá (l. Gunerrus püspök Johan Fickenhaagennek írt levelében: „Feltételezem, hogy a magasságos Kollégium szándéka, hogy Porsanger Úr legyen Leem Professzor utódja a Szeminárium lektoraként” (Dahl 1906: 36)).

4.2.1. A magánhangzók jelölése

a) Az *a* ~ *á* fonémák megkülönböztetése³²

Porsanger már a helyesíráshoz kapcsolódó az 1767-es levelében is igen nagy hangsúlyt fektetett az *a* ~ *á* fonémák között különbségekre és azok jelölésére. Erre 1770-es levelében utalást is tett.³³ Porsanger minimálpárok segítségével mutatott rá a Leem-féle helyesírás idevágó következtetlenségére, arra, hogy Leem ezt a két hangot írásban nem különíti el. A magyar *a* és *á* jelölés ezzel szemben tökéletesen alkalmas a számiban is használatos hangok megkülönböztetésére, így az olyan szavak esetén, melyek Leemnél alakilag teljesen egyformák voltak (pl. *Galgam*), s így nem tükrözték a kiejtést, az új helyesírással már kiválóan jelölhetővé vált a kiejtésbeli különbség: *Galgam*³⁴ és *Gálgám*.³⁵

b) A diftongusok egyszerűsítése

A diftongusok átalakításáról röviden, példa nélkül ír Porsanger: „Minden szükséges diftongust [...] ékezetes betűvé alakítottunk” (Martinussen 1992: 55). Porsanger az említett változtatásokat mutatta be levelében:³⁶

Leem		Sajnovics	Példa
<i>æ</i>	>	<i>é</i>	<i>aelle</i> > <i>éle</i> 'élő'
<i>aaa/aaae</i>	>	<i>ó</i>	<i>zhioaarve</i> > <i>tsórve</i> 'szarv' ³⁷
<i>uo</i>	>	<i>ú</i>	<i>luokko</i> > <i>lúko</i> 'lyuk'

³² A helyesírás és a magánhangzórendszer kapcsolata az északi számiban meglehetősen bonyolult. Különösen igaz ez az *a* és *á* fonéma esetén. A magánhangzó hosszúsága alapvetően jelöletlen, kivéve az *a* és *á* esetén, vagyis az *a* = /a/ (pl. *mannu* [mannu] 'menés, mozgás'), míg az *á* = /aa/ (pl. *mánnu* [maannu] 'hold'). Ez viszont csak az északi számi keleti nyelvjárásaira igaz, míg a nyugati nyelvjárásokban (ide tartozik a porsangeri nyelvjárás is, melyre Leem is kidolgozta saját helyesírási rendszerét) nem kvantitatív, hanem kvalitatív különbség áll fenn az *a* és az *á* között (vö. Kelemen 2019: 132). Ezek miatt igen nehéz megítélni Sajnovics (és Porsanger) ez irányú helyesírási javaslatainak alkalmazhatóságát, jogosságát.

³³ „Azt bizonyítani, hogy e megkülönböztetésre nem Sajnovics tanított meg, három évvel ezelőtt nyílt alkalmam, amikor írásban ismertettem az Északi Missziós Collegiummal gondolataimat. Korábban az előbbi görög *a*-val jelöltem” (Martinussen 1992: 55).

³⁴ Mai *galgga* (< *galgat* 'kell, szabad').

³⁵ Mai *gálgga* (< *gálgat* 'megold, tisztáz').

³⁶ A példák nem szerepelnek a levélben, azokat a nagyszombati *Demonstratio Elenchusából* (61–78) gyűjtöttem.

³⁷ A *ts* itt cs /tʃ/ hangértékű.

c) Az *i* betű hangértékei

„A lappban az *i*-nek kétféle ejtése van: az egyik rövidebb és lágyabb, a másik hosszabb és élesebb. Utóbbira korábban az *y*-t használtam: de amikor Sajnovics Úr tájékoztatott, hogy az ő nyelvükben ezt *í*-vel jelölik, egyet kellett értenem vele. Ha ezt elfogadjuk, nem okoz nehézséget, hogy a mi *gi*, *lj*, *nj*-ünk (tkp. *gi*, *li*, *ni*) helyébe az ő *gy*, *ly*, *ny*-jük kerüljön, hiszen a magyar ajkak hangjai épp olyanok, akár a lappokéi, és egyébként sincs szükségünk *y*-ra” – írja jelentésében Porsanger.

Porsanger azt is megjegyzi, hogy az *i* hang inkább az őt követő magánhangzóval, semmint az előtte álló mássalhangzóval „olvad össze”: így *diedám* és nem *djedam*,³⁸ *fieram* és nem *fjeram*,³⁹ ahogy az Leem szótárában megjelenik (Martinussen 1992: 56).⁴⁰

4.2.2. A mássalhangzókat érintő változások

„A magyar *S* épp úgy hangzik, mint az a hang, melyet Leem Úr *Sh*, *Shj*-vel jelölt, ezért előbbi tettem az utóbbi helyébe, és következőleg az ő *SZ*-ük váltotta fel a mi *S*-ünket, mert mindkettő ugyanúgy hangzik. A magyar *TS* Leem Úr *Zh*, *Zhj*-vel jelölt hangjával azonos, így annak került a helyébe” (Martinussen 1992: 56).

Porsanger három konkrét esetet említ a hangjelöléseket illetően, amikor nem tudta elfogadni Sajnovics javaslatait (Martinussen 1992: 56):

„A magyarok *Z*-je a leglágyabb *Sz*-ük, a miénk azonban valamelyest lágyabb, mint az ő *Ts*-ük, ezért nem vettem át, hanem meghagytam a mi kiejtésünknek megfelelőt.

A szókezdő *K*, *T*, *P* hangokat Sajnovics Úr gyakran hallani vélte a kiejtésemben; de ahol a fülem vagy belátásom nem egyezett az övével, ott semmit sem fogadtam el vakon.

Ugyanígy az *O*-t és *U*-t sem fogadtam el. Ezeket Sajnovics Úr kezdetől fogva használta a Vállalkozásunkban, én azonban helyettük mindig *oj*-t és *uj*-t írok”.

4.2.3. Speciális számi hangtani jelenségek

Porsanger a helyesírást érintő kérdések záró soraiban két, a számi nyelv sajátos hangtani jelenségére hívja fel a figyelmet. Ezek elsősorban Leem helyesírási rendszerének kritikájaként jelennek meg.

³⁸ Mai *diedán* (< *diehtit* 'tud').

³⁹ Mai *fieram* (< *fierrat* 'gurul, borul').

⁴⁰ Leem tulajdonképpen a kiejtés alapján írta le ezeket a szavakat, hiszen ha az északi számiban az *i* egy másik magánhangzót követ, akkor azt [j] mássalhangzóként ejtjük: pl. *láibi* [lajpi] 'kenyér'.

a) Fokváltakozás

Jóllehet a helyesírási reform legfontosabb lépése érezhetően az egyszerűsítés volt, Porsanger felhívja a figyelmet, hogy ezt nem minden esetben lehetett automatikusan véghezvinni. A *balkka*, *dalkke*, *gardde*⁴¹ szavak esetén elegendőnek tűnhet *balka*, *dalke*, *garde* formákat írni. Így azonban nem lehetne különbséget tenni a nominativus és a genitivus között,⁴² jóllehet ezt a kiejtés megköveteli. Porsanger anyanyelvi beszélőként kiválóan ismerte a fokváltakozás⁴³ jelenségét is, amelyről Sajnovics vélhetően egyáltalán nem vett tudomást. Porsanger példái alapján jól látható, hogy az igeragozásban is pontosan tudta a fokváltakozás működési szabályát: míg Leem *Addam* és *Shjaddam* alakokat ad meg egyes szám első személyben, addig Porsangerék *adam*⁴⁴ és *sadam*⁴⁵ formákra javítják azokat, „mindaddig, amíg a kiejtés újra meg nem követeli a mássalhangzó megkettőzését, mint az indicativus praesens singularis harmadik személyben: *addá* és *saddá*”⁴⁶ (Martinussen 1992: 56–57).

b) Monoftongizáció

Az északi számi monoftongizáció akkor valósul meg, ha a diftongust tartalmazó szótagot követő hangsúlytalan szótagban ragozáskor magánhangzó-változás történik.⁴⁷ A monoftongizáció során a diftongus első eleme megmarad, de időtartama megnő, hosszú magánhangzó lesz:⁴⁸ *guolg* ~ *gullgii* 'szőr' [IllSg]⁴⁹

⁴¹ Mai *dálki* 'időjárás', *bálká* 'fizetés', *gárdi* 'rénszarvas'.

⁴² Az északi számiban az accusativus/genitivus esetnek nincs külön ragmorfémája, hanem a fokváltakozott, gyenge fok jelöli az adott eseteket. (A két eset nyelvtörténeti okok miatt alakilag egybeesik, ezért együtt vizsgálándó.)

⁴³ A fokváltakozás egy olyan speciális morfonológiai jelenség, mely során a hangsúlyos és hangsúlytalan tövek váltakozása a tövégi mássalhangzók mennyiségi és/vagy minőségbeli változását eredményezi. Ez a változás végbemehet az első és második szótagban, de akár a harmadik, negyedik, ötödik, hatodik szótagban is. A fokváltakozásban rövid mássalhangzók, gemináták, illetve mássalhangzó-kapcsolatok is részt vesznek.

⁴⁴ Mai *attán* (< *addit* 'ad').

⁴⁵ Mai *šattan* (< *šaddat* 'történik, előfordul; lesz, válik; nő, növekszik').

⁴⁶ Az északi számi igeragozás során egyes számban az első és második személy gyenge fokban, míg a harmadik személy erős fokban áll.

⁴⁷ A monoftongizáció lehetséges formái: *oa* > *o* (*goarrut* 'varrni' > *gorro* [VxDu1Prs]); *ie* > *i* (*giehta* 'kéz' > *gihtii* [IllSg]); *uo* > *u* (*vuolgut* 'elindul' > *vulge* [VxDu1Prs]); *ea* > *a* (*geassit* 'húz' > *gesii* [VxSg3Prt]).

⁴⁸ Az északi számi megkülönbözteti a rövid és hosszú magánhangzó oppozícióját, de a jelenlegi helyesírási gyakorlat szerint ez írásban jelöletlen.

⁴⁹ Mai *guolga* ~ *gulgii*.

Porsanger levelében úgy véli, Leem erre a jelenségre sem volt tekintettel a *Lexiconba* felvett szavak lejegyzése során.

A helyesírási egység lezárásaként Porsanger kitér a *Lexicon Lapponicum Bipartitum* szóanyagának kritikájára is. A szótár munkálatai során ugyanis többször javasolta Leemnek, hogy a *Lexicon* szóanyagát a számik hétköznapi szókincséből kellett volna átemelni és nem a Bibliából, legalábbis mindaddig, amíg el nem készül egy komolyabb északi számi Biblia-fordítás. A csalódottság hangján zárja gondolatát: „De mint minden másban, ebben sem hajlott a szavamra” (Martinussen 1992: 57). Ebből a mondatból is jól érezhető, hogy Leem elzárkózott az újító gondolatoktól, így nem kérdés, hogy a magyar helyesírási minta követését is elutasíthatta.

*

Porsanger végső következtetése tehát az, hogy a rokon magyar nyelv helyesírását példaként véve van szükség a számi helyesírás megváltoztatására: „Úgy hiszem, a régi ortográfia megváltoztatásának esedékességét senki sem fogja kétségbe vonni, aki legalább Sajnovics Úr értekezésének 17. oldaltól kezdődő IV. szakaszát elolvasta. További bizonyíték nem is kell”⁵⁰ (Martinussen 1992: 58).

Porsanger levele végén gondol a kétkedőkre is, amikor kifejti, hogy minden bizonnyal fel fog merülni a kérdés: nem fogja-e összezavarni az új helyesírás a számikat, akik már megtanulták Leem helyesírását? Porsanger úgy véli, már azért sem jogos ez a felvetés, mivel: 1) még mindig kevés számi nyelvű könyv áll rendelkezésre; 2) a többség ezeket sem tudja olvasni; 3) akik már megtanulták a bonyolultabb Leem-féle helyesírást, azoknak nem okoz nehézséget az egyszerűbb elsajátítása sem. Mind a helyesírást oktató tanárok, mind pedig a gyermekek is könnyedén el fogják tudni sajátítani az új, egyszerűbb ortográfiát.

E gondolathoz kapcsolódik a levél utóirata, amelyben két feladatot jelöl ki Porsanger, egy magyar helyesírással írt grammatikai összefoglalóra, illetve egy ábécéskönyv nyomtatására volna szükség, melyben a gyerekek tanulásának megsegítésére a betűk mellé a kiejtést is rögzíteni kellene, különösen a kétjegyű mássalhangzók esetén: *ly Elj, ny Enj, ts Tse, Sz, Esj* stb.

A levelet követően még évekig állt az északi számi helyesírás, és ezzel együtt Leem *Lexiconjának* ügye. A szótár végül – miután a magyar helyesírás támogatók nélkül maradt – Leem helyesíráásával jelent meg 1781-ben.

⁵⁰ Ebben a fejezetben történik a Leem-féle és a magyar helyesírás összevetése.

5. Összegzés

A magyar helyesíráshoz kapcsolódó szkepticizmust és a jezsuitákkal szemben érzett ellenérzést követően a magyar jezsuita szerzetes és a számi teológus munkakapcsolata barátsággá avanzsált. Ám ez a baráti kapcsolat sem ingatta meg Porsangert abban, hogy a helyesírási javaslatok közül csakis arra bólintson rá, melyeket ténylegesen használhatónak ítélt.⁵¹ A levél alapján egyértelmű, hogy Porsanger nemcsak a magyar helyesírás bírálatára és Leem kritikájára fókuszált, hanem saját érdemeinek, eredményeinek felvillantására is törekedett. Porsanger és Sajnovics a közös tisztelet és elismerés nyelvén szólnak egymásról, a közös munkáról, mely egy magasztosabb célt, az északi számi írott nyelv fejlesztését volt hivatott szolgálni. Porsanger mindeközben joggal várhatta az „Üggyel” kapcsolatban tudományos karrierje fellendülését, amely végül nem valósult meg).

Jóllehet a későbbi korok nagy nyelvészei is megkérdőjelezték⁵² a magyar helyesírás bevezetését, a körülményeket figyelembe véve mégis azt mondhatjuk, hogy ez egy komoly, a felső körökből érkező támogatást élvező ötlet volt, amely igen érdekes színtöltja az északi számi ortográfia történetének.

Irodalom

Bergsland, Knut 1974: Sajnovics János és Hell Miksa norvégiai vonatkozásai. In: Gulya János – Szatmári István (szerk.), *Sajnovics János. Sajnovics János emlékünnepe és tudománytörténeti szimpozion. (Székesfehérvár – Tordas, 1970. május 12–14.)*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 131. Budapest. 77–81.

Dahl, Ove 1906: *Biskop Gunnerus' virksomhed*. Det Kongelige Norske Videnskabers Selskabs Skrifter. No. 4. Trondhjem: Aktietrykkeriet i Trondhjem.

Dem. = Sajnovics János 1994: *Demonstratio*. Fordította Constantinovitsné Vladár Zsuzsa, szerkesztette Szij Enikő. Bibliotheca Regulyana 2. Budapest: ELTE.

Hanssen, Einar Richter 1986: Anders Porsanger. In: *Porsanger bygdebok* 1, Porsanger kommune. 121–126.

⁵¹ „...sem az a szeretet, mely Sajnovics Urat illeti barátomként, nem készíthet arra, hogy belátással ellentétesen cselekedjek” (Martinussen 1992: 57).

⁵² vö. Knut Bergsland Anders Porsanger leveléről: „Írt egy szakvéleményt, amelyben részben csatlakozott ahhoz a romantikus javaslatához, hogy a magyar helyesírást vezessék be a norvégiai lappok számára” (1974: 81).

Kelemen Ivett 2018: A 18. századi számi lexikográfia úttörője: Knud Leem. Vázlatok a Lexicon Lapponicum Bipartitum történetéről. *Folia Uralica Debrececiensia* 25: 99–108.

Kelemen Ivett 2019: Anders Porsanger jelentése Knud Leem (északi) számi helyesírásáról. *Folia Uralica Debrececiensia* 26: 123–136.

Martinussen, Bente 1992: Anders Porsanger – teolog og språkforsker fra 1770-tallets Finnmark. *Nordlyd* 18: 15–59.

Maticsák Sándor – Kelemen Ivett 2021: Csillagászat és nyelvészet. *Debrececi Szemle* 29/4: 399–413.

Munkácsi Bernát 1882: A magyar összehasonlító nyelvtudomány első virágzásának kora. Sajnovics. *Magyar Nyelvőr* 11: 342–350.

Solbakk, Aage 1998: Anders Porsanger – Biret Ánde. *Cafe Boddu: essayčoakkáldat Kárášjohka: Davvi girji*, 7–19.